

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК «МЕЖИБІЖ» – ПРОВІДНИЙ НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЦЕНТР УКРАЇНИ ТА ПОДІЛЛЯ-ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

У статті на основі широкого обсягу фактологічного та бібліографічного матеріалу проаналізовано науковий і краєзнавчий доробок Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», хронологія конференцій, які проводилися у Меджибожі починаючи з 1996 року, тематичне та географічне коло, яке охоплюють публікації науковців, що брали у них участь. Згадуються персоналії діячів науки і краєзнавства, завдяки яким було організовано означену наукову, краєзнавчу та видавничу діяльність.

2016 рік є роком відзначення 870 річниці першої писемної (літописної) згадки про Меджибіж на Південному Бузі, 20-річчя проведення в містечку науково-краєзнавчих конференцій, симпозіумів та читань, 15-річчя створення Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» й інших ювілейних пам'ятних дат у житті Меджибізчини та Поділля-Хмельниччини. До вшанування цих подій відповідально ставляться колектив ДІКЗ «Межибіж» та широкий загал науковців, краєзнавців, музеєзнавців, інших працівників культури і освіти всієї України, в першу чергу Хмельниччини, а також зарубіжжя, який сформувався навколо нього і тісно співпрацює з ним. Метою моєї розвідки є простежити й проаналізувати становлення і розвиток заповідника «Межибіж» як важливого науково-краєзнавчого центру України та її Хмельниччини за матеріалами організації і проведення науково-практичних зібрань та видань за результатами їх роботи наукових збірників і студій, а також за власними свідченнями участі в цих подіях.

Так сталося, що містечко Меджибіж, його славна фортеця суттєво позначилися на моїй долі від 1965 року, коли мені влітку студенту-практиканту Кам'янець-Подільського педінституту довелося проводити екскурсії школярів піонерського табору (тоді ще тут не було краєзнавчого музею) й, надиханий його пам'ятками старовини, взявся досліджувати і писати його історію з рекомендаціями їх відбудови, реставрації та використання для потреб туризму. Це захоплення мене привело в історичну науку і визначило у ній мій шлях. З початку 1970-х років, уже працюючи деканом історичного факультету рідного вишу, став свідком і учасником відкриття в стінах

Меджибізького замку музею, ініціатором численних екскурсій до нього студентів. 17 серпня 1996 р., як директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України при Кам'янець-Подільському педінституті, був доповідачем на тему «Історія Меджибожа в працях науковців і краєзнавців ХІХ-ХХ ст.» на пленарному засіданні першої науково-практичної конференції «Меджибіж: 850 років історії». Ця конференція тоді проводилася у Будинку культури містечка, при переповненій актовій залі його учасників та краян, а на центральній вулиці скупчилися сотні місцевих жителів з квітами, які радо вітали науковців та гостей, що проходили біля них. Робота конференції набула широкого розголосу в Україні і звершилася презентацією виданого наукового збірника матеріалів за назвою зібрання, який залишив помітний слід у науковому житті Хмельниччини, відіграв позитивну роль згодом у наданні статусу фортеці державного історико-культурного заповідника і заклав засади формування його як науково-краєзнавчого центру [1].

Проте від 1996 р. минуло дванадцять років, коли працівники заповідника, зосередивши свої зусилля на розбудову в замку музейних експозицій та проведенні екскурсій, осторонь залишили організацію наукових конференцій та підготовку збірників і книг, які популяризували б історію та культуру Меджибожа і його заповідника. З приходом до установи у 2008 р. нової ініціативної і творчої команди працівників на чолі з директором Олегом Григоровичем Погорільцем, дослідником історії Меджибізчини з початку 80-х років ХХ ст., докорінно змінилися та урізноманітнилися стратегічні пріоритети діяльності заповідника «Межибіж» (відбудова і реставрація фортеці,

міжнародний туризм, розробка іміджевих проєктів, науково-дослідна і видавнича робота, наукові конференції тощо). Уже в 2008 р. у замку було відкрито єдиний на Хмельниччині меморіальний музей жертв геноциду-голодомору в Україні 1932-1933 рр.

12 червня 2009 р., в заповіднику відбулася правонаступниця першої представницька друга науково-краєзнавча конференція «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України», яка започаткувала за цією темою всі наступні такі зібрання до 2016 р. і далі. До її підготовки, організації та проведення, крім дирекції заповідника «Межибіж», долучилися Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України та Хмельницька обласна організація національної спілки краєзнавців України, що забезпечило включення заповідника в краєзнавчий рух і розширення кола її учасників. У складі наукової програми другої конференції було заявлено 113 учасників з 12 областей України (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Київська, Одеська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька), а також представники з Росії (м. Щолково Московської обл.), Білорусії (м. Мінськ) та Литви (м. Вільнюс), що надало зібранню статусу міжнародного, в тому числі з-поміж них 8 докторів наук, 28 кандидатів наук, 32 членів Національної спілки краєзнавців України. Прибуло на конференцію до 80-ти науковців, краєзнавців, музейників, освітян. За результатами роботи цієї конференції доповіді і матеріали учасників були опубліковані в двох книгах у спеціально заснованих «Наукових записках ДКІЗ «Межибіж»» (вміщено 100 статей, обсяг 783 с., 42 друк. арк.) [2, с.ХІ]. Загалом конференція пройшла вдало, авторитетно, внесла вагомий внесок у наукову новизну досліджень історії Меджибіжчини і Поділля загалом, що дозволило вже 11-12 червня 2010 р. організувати третю таку ж конференцію, а далі й до сьогодні їх проводити двічі на рік у червні та жовтні й, таким чином, творити велику розгорнуту енциклопедію Поділля-Хмельниччини й Меджибіжчини та суміжних областей.

У практиці краєзнавчого руху на Хмельниччині й Вінниччині давно започатковані серійні науково-краєзнавчі конференції, зокрема, відомі I-XIV Подільські наукові історико-краєзнавчі конференції (м. Кам'янець-Подільський, 1965-2014), I-XXV Вінницькі

обласні історико-краєзнавчі конференції (м. Вінниця, 1984-2015), I-V Могилів-Подільські науково-краєзнавчі конференції (1996-2015), I-V Дунаєвецькі такі ж зібрання (1998-2013) та інші, які розглядають історію, культуру, природу регіону від найдавнішого часу до сьогодення.

За більш короткий час (2009-2016 рр.) у Меджибожі вже проведено 15 масштабних науково-краєзнавчих конференцій всеукраїнського та міжнародного статусу, які відрізняються від вищеназваних зібрань вузькою тематичною спрямованістю роботи, яка не виключає проблем розгляду етапів та конкретних подій історичного процесу від давнини до початку XXI ст. Так, друга конференція «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» (червень 2009 р.) була присвячена 40-річчю створення музейного комплексу в замку та пам'яті одного з перших директорів музею М. Й. Ягодзінського.

Третя така конференція (червень 2010 р.) була приурочена містам Правобережної України, їх історії, проблемам і перспективам розвитку. Головною темою четвертої конференції (22 жовтня 2010 р.) була військова історія краю та створення українського війська в 1917 р. На п'ятій конференції (17 червня 2011 р.) в основі наукової програми були краєзнавство і музейна справа на теренах краю та відзначення 10-ї річниці створення Державного історико-культурного заповідника «Межибіж». Проблеми археологічних та етнологічних досліджень й розвитку ремесел у регіоні були в центрі уваги шостої конференції (20 жовтня 2011 р.).

На сьомому зібранні (15 червня 2012 р.) розглядалися теми з нагоди 650-річчя битви при Синіх Водах, яка визволила Україну та її Поділля від монголо-татарського іґа. Пріоритетом восьмої конференції (25 жовтня 2012 р.) були проблеми, пов'язані з архітектурною спадщиною оборонних споруд Правобережної України. На дев'ятій конференції (14-15 червня 2013 р.) розглядалися результати досліджень пам'ятокознавчої справи в Україні. Головною темою десятої конференції (25-26 жовтня 2013 р.) було відзначення 365-ї річниці початку Національно-визвольної війни українського народу 1648-1676 рр.

Історія Поділля та Південно-Східної Волині 60-х років XIX – 40-х років XX ст. складала основу наукової програми одинадцятої конфе-

ренції (червень 2014 р.), а чотирнадцятої (жовтень 2015) – історія містечок Правобережної України. Нарешті, п'ятнадцята конференція (24 червня 2016 р.), як уже зазначалося, присвячене 870-річчю першої писемної згадки про Меджибіж [3]. Продовження такої тематичної спрямованості дає стратегічну можливість і в наступні роки проводити конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України».

За результатами роботи всіх зазначених конференцій (без врахування п'ятнадцятої, матеріали якої на час написання статті готувалися до видання, – прим. редакції) було видано 14 томів «Наукового вісника «Межибіж»: регіональна історія та пам'яткознавство» (за загальною редакцією О.Г. Погорільця, Л.В. Баженова та ін., окремі з яких виходили в світ у двох-трьох книгах (частинах). Разом вони склали полицю для 21 книг-збірників, виданих у 2009-2015 рр., що залишили помітний слід в українській історичній науці, національному краєзнавстві, регіоналістиці та поділезнавстві, зрештою, в історії Меджибізчини, стали серцевиною бібліотеки «Подоліка».

Проілюструємо динаміку роботи конференцій «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» та загальних показників про видані наукові збірники за результатами їх роботи такою таблицею [4]:

№ конф.	Рік провед.	К-сть учасників конф.	К-сть сторінок зб. конф.	К-сть др. арк. зб. конф.
I	1996	60	172	17,5
II	2009	113	783	42,8
III	2010	88	616	36,0
IV	2010	78	1052	65,8
V	2011	91	1005	63,0
VI	2011	84	676	39,3
VII	2012	82	396	24,1
VIII	2012	52	356	22,3
IX	2013	86	366	23,0
X	2013	80	404	25,3
XI	2014	65	530	35,7
XII	2014	72	387	26,4
XIII	2015	76	377	25,1
XIV	2015	82	317	24,4
XV	2016		-	-
Разом	-		7437	470,7

Впродовж проведення I-XV науково-краєзнавчих конференцій «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» сформувався сталий колектив учасників, який складає від їх загальної кількості пересічно до

70 відсотків, решта це нове поповнення дослідників за рахунок підростаючої когорти молодих науковців і краєзнавців. Ці конференції є справжньою науковою школою для учасників, відомої вже в Україні і в зарубіжжі, школою обміну досвідом в розвитку дослідництва і наукового зростання. Тут полюбують виступати і друкувати свої матеріали в збірниках конференцій магістри, аспіранти, докторанти, краєзнавці, а також маститі вчені – доктори і кандидати наук, доценти, професори, академіки, що підсилює науковість цих видань. «Науковий вісник «Межибіж», в якому друкуються матеріали цих зібрань, має всі перспективи стати науковим фаховим виданням в переліку Державної акредитаційної комісії Міністерства освіти і науки України. Для цього потрібно оргкомітетам конференцій та редколегії видань «Наукового вісника «Межибіж» поліпшувати якість матеріалів, що публікуються, зменшити кількість авторів, які вміщують в одному збірнику від трьох і більше статей, та вийти на затверджені стандарти вимог до оформлення такого видання.

7 грудня 2012 р. у ДІКЗ «Межибіж» відбулися перші «Археологічні читання», присвячені 125-річчю відомого українського археолога Михайла Рудинського та 75-річчю від дня смерті видатного дослідника історії Поділля Юхима Сіцінського, в яких взяло участь 40 науковців і краєзнавців з чотирьох областей України, у т.ч. 15 докторів і кандидатів наук, котрі оприлюднили тут новітні досягнення з археологічних досліджень Меджибізчини, Поділля та суміжних регіонів України. Матеріали цього зібрання були опубліковані в заснованому науковому збірнику-щорічнику «Археологічні студії «Межибіж» [5]. З цього часу на початку грудня стали щороку проводитися і розбудовуватися «Археологічні читання» та видаватися все об'ємніші «Археологічні студії «Межибіж», як нова серія тематичних наукових зібрань та їх щорічника. До початку 2016 року було проведено в ДІКЗ «Межибіж» чотири «Археологічних читань» та видано відповідно чотири щорічника «Археологічні студії «Межибіж». Для прикладу, четверті «Археологічні читання» в Меджибожі 11 грудня 2015 р., присвячені 30-річчю початку постійних археологічних досліджень Меджибізької фортеці, зібрали понад 50 учасників з 6

областей України (найбільше з м. Хмельницького – 14, Вінниці – 8, Меджибожа – 7, Києва і Кам'янця-Подільського – по 5 осіб), з яких 17 - доктори і кандидати наук, 20 – члени НСКУ, крім того 3 – студенти-магістранти, 3 – учні шкіл – члени Малої академії наук, яких об'єднали археологічні дослідницькі інтереси. Це зібрання працювало за напрямками: археологія України; археологічні дослідження на теренах Поділля і Південно-Східної Волині; археологічні дослідження Меджибзької фортеці, містечка Меджибіж та його околиць. За результатами роботи «Археологічних читань – 2015» 42 доповіді, повідомлення та матеріали були вміщені в «Археологічних студіях «Межибіж» [6] (Хмельницький, 2015, 423 с.).

Крім організації науково-красназничих конференцій та археологічних читань, у ДІКЗ «Межибіж» з 2010 р. щороку проводиться три-п'ять тематичних наукових симпозіумів, круглих столів та семінарів, які значно розширюють і поглиблюють сферу науково-регіональних досліджень. За своїм науковим значенням мене зацікавили такого типу зібрання, які відбулися у 2012 р. Зокрема, 27 червня цього року в ДІКЗ «Межибіж» пройшов міжнародний науковий симпозіум «Меджибіж і хасидизм в історії України», який зібрав 37 науковців з України, Єрусалимського університету (Ізраїль), Єврейського університету в Петербурзі, Києво-Могилянської академії та інших інституцій. 28 жовтня 2012 р. за підтримки Міністерства закордонних справ Литовської Республіки та Почесного Консульства Литовської Республіки у Львові проведено міжнародний науковий симпозіум «Євреї Великого князівства Литовського на теренах Литви та України» за участю науковців Литви, Білорусії, Австрії, а також 6-ти областей України (Вінницька, Київська, Одеська, Полтавська, Тернопільська, Хмельницька), в т.ч. 7 докторів та 4 кандидатів наук, 17 червня цього ж року було проведено круглий стіл «Солом'яна столиця Ігоря Майстерука», присвячений 50-літтю з дня народження майстра, а 20-23 липня – за організаторською співучастью історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту археології НАН України, Національного науково-природничого музею НАН України Міжнародний польовий семінар «Місцезнаходження «Меджибіж» та проблеми вивчення нижнього палеоліту Східно-

Європейської рівнини», в якому взяли участь 16 науковців з Росії, Франції та 6-ти областей України (Київська, Луганська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Чернівецька), в т.ч. 5 докторів і 10 кандидатів наук. Матеріали доповідей цих зібрань вміщені переважно у томах «Наукового вісника «Межибіж» за 2012-2013 рр.

З-поміж інших таких щорічних науково-красназничих зібрань, учасником яких був автор цієї доповіді, мене привабила проведена в ДІКЗ «Межибіж» 7-8 жовтня 2015 р. міжнародна наукова конференція «Етнокультурні процеси на Півдні Східної Європи у I тис. н. е», присвяченої 85-річчю від дня народження академіка І. С. Винокура. Для того, щоб вшанувати пам'ять цього відомого вченого історика-археолога, який відіграв немаловажну роль у становленні розвитку заповідника «Межибіж», прибуло 15 наукових співробітників Інституту археології НАН України (Київ), учні, вихованці, послідовники, дослідники його творчості з 31 міста України та зарубіжжя. Крім пленарних засідань, конференція працювала за секціями «Археологія римського часу на теренах України» та «Археологія доби Середньовіччя на теренах України», в ході роботи яких у доповідях проаналізована творча спадщина І. С. Винокура, значення її для сучасної історичної науки та були оприлюднені здобутки нових археологічних та історичних досліджень з тематики зібрання.

Водночас 18 червня 2013 р. у ДІКЗ «Межибіж» було започатковано проведення обласних музейних форумів «Музейний простір Хмельниччини», який призначений для обміну досвідом його учасників у галузі музейного будівництва та розгортання музейно-красназничої роботи, а також спонукав до проведення в цьому ж році конференції та видання за результатами її роботи збірника матеріалів «Музей Пам'яті жертв голодомору на Хмельниччині 1932-1933 років», присвячений 5-річчю створення в ДІКЗ «Межибіж» єдиного в області такого історико-меморіального музею.

Якщо ж додати, що з 2011 р. у ДІКЗ «Межибіж» постійно видається багатосторінкова газета «Меджибзький замок», яка насичена історико-красназничими матеріалами, а кожен працівник невеликого (до 10 осіб) наукового колективу цього закладу бере саму активну участь в науково-дослідній роботі, є учасником

міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій, симпозіумів, круглих столів, які щороку проводяться на Хмельниччині та інших регіонах України, має в своєму науковому доробку створені книги, статті та нариси, то все це є переконливим свідченням того, що заповідник «Межибіж» є цариною історичної науки, регіоналістики і краєзнавства, місцем, де цілковито панує атмосфера творчості й взаємоповаги. У заповіднику знайшовся час, щоб видати книги «Ягодзінський Микола Йосипович (1923-2008): історик, археолог, музейник» (2011), «Берегиня скарбів народних... (Г.К. Медведчук)» (2013, у 2-х кн.) та ще чотири про інших колишніх і нинішніх співробітників установи, підсумувати її діяльність у книзі «ДІКЗ «Межибіж»: десять років поступу. Історія, матеріали, документи» (2012) тощо.

Зрозуміло, що в авторській статті розглянуті далеко не всі аспекти наукової діяльності заповідника «Межибіж». Наприклад, окремих публікацій заслуговують багаторічна діяльність громадської організації «Постійно діюча археологічна експедиція «Меджибіж - 2000», керована О. Г. Погорільцем, проведення міжнародних фестивалів середньовічної культури «Стародавній Меджибіж», Днів Європейської культурної спадщини «Україна – країна замків і фортець», співучасть заповідника спільно з

Хмельницьким інститутом Міжрегіональної академії управління персоналом VIII-XV всеукраїнських науково-теоретичних конференцій «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка» (2009-2015) та IX-XIV всеукраїнських науково-практичних конференцій «Збереження національної ідеї та національної свідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ ст.» (2010-2014) й ін. За ці вагомні здобутки в історико-культурній та науково-дослідній роботі колектив ДКІЗ «Межибіж» 23 серпня 2013 року занесений на обласну Дошку Пошани Хмельниччини, його директору Олегу Григоровичу Погорільцю присвоєно звання Національної спілки краєзнавців України «Почесний краєзнавець України» (2015 р.).

Підсумовуючи огляд науково-краєзнавчої діяльності ДКІЗ «Межибіж», без перебільшення можна стверджувати, що науково-дослідна робота та вагомні здобуті нею результати і досягнення, характеризують його як провідний академічний заклад, науковий центр, який по праву є лідером серед державних історико-культурних заповідників та музеїв України й рідної Хмельниччини. Щиро бажаємо колективу ДКІЗ «Межибіж» такі зайняті авангардні позиції зберігати та примножувати на далеку перспективу.

Список використаних джерел: 1. Меджибіж: 850 років історії : матеріали науково-практичної конференції 17 серпня 1996 р. /редкол.: Мазурков А.А., Слободянюк та ін. – Меджибіж, 1996. - 172 с.; вид. 2-е //Науковий вісник «Межибіж» 1/2013. – Ч. 3. – Хмельницький, 2013. – С.1-172. 2. Трембіцький А.М. З історії науково-дослідної роботи в ДКІЗ «Межибіж» // Науковий вісник «Межибіж» 1/2013. – Ч. 3. – Хмельницький, 2013. – С. V- XVI. 3. Див.: Програми роботи II-XV науково-краєзнавчих конференцій «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». – Меджибіж, 2009-2015. 4. Підрахунки здійснені за Програмами науково-краєзнавчих конференцій у Меджибожі 1996-2016 рр. та матеріалами «Наукового вісника «Межибіж» (2009-2015 рр.). 5. Археологічні студії «Межибіж» 1/2012 /за ред. О.Г. Погорільця, А.М. Трембіцького. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – 240 с. 6. Археологічні студії «Межибіж» : науковий щорічник 4/2015 /За ред. О.Г. Погорільця, А.М. Трембіцького. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2015. – 423 с.